

GÜNÜMÜZDE YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

GEREKEN BİR DÜŞÜNÜR:

PRENS SABAHATTİN BEY*

Bayram Bayraktar

Günümüzde, adına "Yeni Dünya Düzeni" denilen bir sürecin başlamasıyla ya da bloklar arası soğuk savaş döneminin sona ermesiyle, imparatorlukların (Sovyetler Birliği gibi) ve ulus devletlerin(eski Yugoslavya gibi) yapılarında, çok önemli birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Uluslararası sermayenin, büyük silah tüccarlarının egemenliklerini farklı şekilde sürdürme arayışlarının yanında, büyük devletlerin stratejik noktaları denetlemek için yaptıkları güç gösterileri ve bu konuda karşılarına çıkan hiç bir engeli (Irak diktatörlüğü gibi) yaşatmamak arzusu, istenen sonuçların gerçekleşmesinde, adeta, belirleyici olmuştur.

Bütün bu olguların yanında, kimilerine göre, çağımızda bir kimlik sorunu da yaşanmaktadır. Bu bağlamda, bugün, tepeden tırnağa yeniden inşaaya muhtaç Türkiye'de idari, eğitsel ve birey-toplum ilişkileri açısından bir çözümleme yöntemi olarak, XX. yüzyıl Türk aydını olan Prens Sabahattin Bey'in görüşlerini tartışmak istiyorum.

Düşüncelerini kısaca "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" şeklinde formüle eden Sabahattin Bey, sosyoloji yönteminin değişik bir tarzını kullanarak toplumsal sorunlara çözümler getirmek istemiştir. Sabahattin'in bizi ilgilendiren yönü, politika adamlığından ziyade, fikir adamlığıdır.

Konunun sistematik boyutlarıyla ilgili olması açısından bilgi, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, bilimsel bilgi sosyal bilimlerde XIX. yüzyılda ortaya çıktı. XVI. yüzyılda astroloji yerini astronomiye, XVII. yüzyılda fizik yerini bilimsel fiziğe, XVIII. yüzyılda el-kimya kimyaya dönüşmüştür. Sosyoloji ve psikoloji gibi bilimler, XIX. yüzyılda ortaya çıkarken, çok eski bir geçmişi bulunan tarih, bu yüzyılda, daha sistematik hale gelmiştir(1).

Bilindiği gibi dünya toplumları ticaret kapitalizmi dönemine özellikle Sanayi Devrimi'ne kadar, görece, daha durağan bir sosyal yapıya sahip idiler. Aydınlanma çağı ve hemen arkasından gelen Sanayi Devrimi ile özellikle, Avrupa toplumu büyük iç karışıklıklara sürüklendi. Bu gelişmeler, toplumların hayatına "determinist" bir anlayışla yaklaşmak gereğini hatırlattı. Sosyal bilimlerde bu anlayışın ortaya çıkmasında, biyoloji biliminin elde ettiği aşamalar da etkili oldu; Evrim Teorisi gibi(2).

Fen bilimlerindeki gelişmelerin sosyal bilimlere sistematik olarak yansması, önce Fransa'da ortaya çıktı. İlginçtir, fizik uzmanı olan Auguste Comte, tarihi ve sosyal olayları fizik bilimi kanunlarına göre kurgularken(3), maden mühendisi olan Le Play, jeoloji örneğine göre sosyal olayları sistematize etmiştir.

Böylelikle XIX. yüzyılın karışıklıkları içinde, birbirine karşıt iki akım doğmuştur. Prens Sabahattin tarafından yazılan "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" isimli kitabın, sosyolog Muzaffer Sencer tarafından sadeleştirilerek yayınlanan nüshasında yer alan Nurettin Ş. Kösemihal'in yazdığı önsözdeki bilgilere göre bu akımlardan biri Comte'un yaklaşımlarını geliştiren ve yönteminde tarih, etnografya, istatistik ve iktisat yöntemlerini kullananan Durkheim Okulu; diğeri de Le Play'in kuramlarını geliştiren Edmond Demolins'in Türkçe'ye "İlm-i İçtima" olarak çevrilen "Science Sociale"i olmuştur. Bu yöntemin diğer takipçileri, Hanri de Tourville, Paul Descamps gibi isimler olmuştur. Bu okul, özellikle monografi çalışmalarıyla kendisini tanıtmıştır(5).

İkinci Meşrutiyet'te ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde biraz da haksız olmayan nedenlerle (daha çok politik), Sabahattin'in fikirlerine fazla ilgi gösterilmemiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde demokrasi kültürünün yaygınlaşmasının bir sonucu olarak bu görüş, giderek artan bir şekilde etkili olmaya başlamıştır.

Sabahattin Bey'e göre, toplumlar "ilm-i içtima" açısından iki kategoride sınıflandırılmalıdır. Bunlardan birisi, özgürlük ve refahlarını kamuda arayan "tecemmüi"ler (toplumcular), diğeri ise bağımsız düşünen ve sosyal refahlarını bireyselliğin gelişmesinde arayan "infiradiler" (bireyciler) dir.

Sabahattin Bey, "ilm-i içtima=sosyal bilim" adıyla da nitelendirdiği yöntemini açıklarken, "...bu muazzam ve gittikçe mükemmelleşen bir terki-i içtima sayesinde beşeriyet; hayat-ı hususiye ve umumiyesinde, kendisine yegane rehberlik edebilecek ve bu suretle ulum-u sairenin kaffesini etrafında

toplayacak merkezi bir ilme, en lüzumlu ve en kıymetli bir istinadgâha temellük eder... Hayat-ı hususiyeyi hayat-ı umumiyeye hakim kılan ve ortaya en kat'i bir tefevvuk-u içtimai çıkararak amil-i esaside işte bu istiklal-i şahsiye halk eden cereyan-ı içtimai..."(6) diyerek, yöntemine çok büyük yüklemeler yaptı. Bu mektebe göre, bilimin başlıca amacı, olayları birbirine bağlayan ilintileri ve bunları yöneten yasaları bularak, gelecekle ilgili çözümler yapmaktır(7).

II. Abdülhamit Dönemi'nde yurt dışına kaçan ya da kaçmak zorunda bırakılan ve genel olarak "Jön Türk" adıyla tanınan Osmanlı aydınları, istibdadı karşı yöntem belirlemek amacıyla 1902 yılında Paris'te yaptıkları kongrede, aralarında ortaya çıkan görüş ayrılığı nedeniyle iki gruba ayrıldılar. "Merkeziyetçi" akımın önderliğini Ahmet Rıza Bey, "adem-i merkeziyet" akımının görüşünü de Prens Sabahattin Bey temsil ediyordu. Diğer bir uyuşmazlık konusu ise, dış müdahale konusunda ortaya çıktı. Ahmet Rıza ve arkadaşları yabancı devletlerin Türkiye'ye müdahalesine karşı çıkarken Sabahattin ve ekibi, müdahaleden yana tavır aldı(8). M.K.Öke'ye göre Sabahattin Bey, Osmanlı halkları konfederasyonunu savunurken, Ahmet Rıza çağdaş örgütlenmiş merkeziyetçi bir yapının, ülkenin parçalanmaması için kaçınılmazlığını savunmakta idi. Kongre sonrasında Sabahattin ile ittihatçılar arasında bitmez tükenmez bir polemik dönemi başladı. Bu gelişmelerin sonucunda, Paris'te kurduğu "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" adlı derneğin yanında, aynı yerde 1906 yılında "Terakki" adında bir gazete çıkararak görüşlerini daha etkili kılmayı amaçladı. Sabahattin'in görüşleri ayrıca, "The Times", "The Levant Herald And Eastern Express, Le Temps ve Pro Armenia" gazetelerinde yayınlandı(9).

İkinci Meşrutiyet ilân edilinceye kadar geçen iki yıl gibi kısa bir sürede, Terakki'nin ülkeye girişi yasaklanmasına rağmen, Sabahattin'in görüşleri Türkiye'de aydınlar ve askerler arasında küçümsenemeyecek taraftar bulabiliyordu. Hatta Velihaht Reşat da bunlar arasında idi. Reşat, Sabahattin'e yazdığı bir mektubunda, "...Türkiye'de meşruti bir idarenin tatbikine taraftar..." bulunduğunu; kendisinin padişah olması halinde mutlakiyeti değiştireceğini bildiriyordu(10).

II. Meşrutiyet'in ilânıyla, asker-sivil üst yöneticileri arkasına alan ve ülke genelinde büyük çoğunlukla halk tarafından desteklenen merkeziyetçi politikanın temsilcisi "İttihat ve Terakki" ile saygınlık ve güç kazanacağını düşünen -daha çok Makedonyalı Hıristiyanlar, Rumlar ve Ermeniler tarafından sempati gören- Sabahattin Bey, 1 Eylül 1908'de Türkiye'ye döndü(11).

Sabahattin İstanbul'a gelişinin ertesinde, beraberinde getirdiği babasının cenaze törenine ülkenin resmi ve resmi olmayan nüfuzlu kişileri yanında Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ve Hahambaşı da katılmışlardı. Prens'in bu kişilere yaptığı nezaket ziyaretleri, ittihatçı basında çok büyük polemik konuları oluşturdu(12).

Sabahattin, böyle karışık bir ortamda, ittihatçıların aleyhinde yazan basının kışkırtmalarına rağmen(13), bazen de kendisini savunmak amacıyla ülke sorunları hakkındaki görüşlerini, muhafazakar olarak nitelendirebileceğimiz İkdam gazetesinde şöyle açıklıyordu(14):

1- Genellikle Osmanlı Müslüman halkları ve Türkler'e karşı yapılan istibdat gerçekte, bir ya da bir kaç kişi tarafından yapılıyor değildi. Baskı ve zulmün ana kaynağı "tarz-ı maişet ve nekâis-i içtimaiyemiz" idi. O nedenle, Türk kamuoyu, ulusal eğitimin yeniden düzenlenmesi konusunda bilinçlendirilmeli ve buna engel olan istibdadı kaldırmak için ülkenin çeşitli yerlerinde çalışma merkezleri ve mukavemet noktaları oluşturmalı.

2- Hıristiyan vatandaşlarımızın yani Rum, Ermeni, Bulgar... vb cins ve mezhep farkı gözetmeden Müslümanlarla samimi bir dayanışma içine girmeleri Osmanlılığı oluşturan halklardan hiçbirinin muhtariyet idare veya istiklal politikası takip etmemeleri düşüncesini gerçekleştirmek gerekir.

3- Uygur dünyaya karşı milletimizin istibdat yönetiminin baskı ve zulümlerine layık olmadığını "edille-i lazıme" ile isbata çalışmak gerekir. Otuz yıldır zindanlarda "işkenceler altında mahvedilen vicdanperan-ı milleti" tanıtarak; hiç olmazsa batı kamuoyunun bir kısmını milli davamıza kazanmak lazımdır.

Sabahattin, yalnızca Osmanlı siyasal birliğini savunmadığını, yıllarca yurt dışında yabancı ülke basınlarında yazdığı makalelerinde görüleceği üzere, "adem-i merkezi idarenin" asla muhtariyet, yani federasyon yönetimi olmayacağını işlemek amacını taşıdığını belirtmektedir. Yazısının bir yerinde, "...tasrih ettiğimiz bu tarz idarenin muhtariyet veya heyet-i mümtaze usulleriyle hiç bir münasebeti olmamakla beraber, idare-i sabıka taraftarlarının teşvikat-ı mütemediyesi altında, kelimenin mana-yı asliyesinin büsbütün tagyir edildiği görünüyor..." yaklaşımıyla ittihatçılara da cevap vermeyi amaçlamıştır.

Düşünür, Türk toplumunun geri kalış nedenlerini tarihi süreç içerisinde değerlendirmekte, geri kalışın başlıca nedeni olarak kollektivist=tecemmüi toplum yapısını göstermektedir. Adem-i merkeziyetçi düşüncenin imparatorluğu çöküşe götüreceği eleştirilerine karşı ise, "Cezayir-i Bahr-i Sefid" (Ege Adaları)

dışındaki her yerde Hıristiyan kökenli insanların azınlıkta oldukları gerçeğinden hareketle, imparatorluğun dağılması tehlikesinin sözkonusu olamayacağını ileri sürmüştür(15).

Osmanlı'daki köklü değişimi Tanzimat'la başlatan Sabahattin, o günden bu yana, Türk ıslahatçılarının her geçen gün sayıları artmasına karşın ülkede, modernleşme girişimlerinin başarıya ulaşmamasının nedenini, konuya yüzeysel yaklaşılmasında görmektedir. Türkiye'nin geri kalması ya da çağdaşlaşmaması konusu yalnızca hürriyet, meşrutiyet, maarif, ahlak ve batılılaşmak kavramlarıyla yaklaşmak, sorunu doğru koymamak olduğu gibi çözümü de yalnız olmaktadır.

Sabahattin'e göre, problematiğe "ilm-i içtima" açısından baktığımızda basit olarak şöyle bir durum görebiliriz. Meşrutiyet yönetimi İspanya ve İngiltere'de egemen. Kuzeyde Amerika Birleşik Devletleri ise, cumhuriyetle yönetilmektedir. Orta ve Güney Amerika hükümetlerinin siyasal düzeni cumhuriyettir. Oysa bu yönetimler arasında çok köklü farklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların belirleyici nedeni, Sabahattin'e göre, hükümet şekillerinden değil, toplumsal yapılarının değişik olmasından kaynaklanmaktadır(16). Tecemmi anlayışı ve merkezîyetçi yönetimi kıyasıya eleştiren, "İlm-i İçtima"ı bir analiz yöntemi olarak vaz eden okulun Türkiye'deki baş temsilcisinin yaklaşımında görülen."... eğer hükümet şekillerinin ciddi bir önemi olsa idi, Meclis-i Mebusan'ın kefaleti altında en serbest kanunlarla idare edilen bu cumhuriyetlerde hukuk-u efradın her tecavüzden masun olması lazım gelirdi..." düşüncesiyle, toplumsal yapının, politikanın belirlenmesinde hiçbir katkısının görülmemesinin baş sorumlusu olarak "bürokrasi" gösterilmektedir (17). Aynı anlayışla irdelendiğinde, Güney Afrika'da bir sürü Cumhuriyet yönetimi bulunmasına rağmen çoğunda "haydutlar" egemen olmuşlardır. Meksika'da, Uruguay'da ve Guatemala gibi değişik cumhuriyetlerde, "... insanların hukuku, sineklerinkinden pek de farklı değil. Reis-i Cumhur, Meclis-i Mebusan'a aza sıfatıyla giren haydutların çoğuyla birleşerek istediğini asıp kesiyor, serbesti-yi matbuata rağmen de kimse ses çıkarmıyor. Çünkü ses çıkaran haberi olmadan ölüm cezasına çarptırılıyor. (Buralarda) Terbiye-yi Millîye, fikri teşebbüsün terakkisine değil, bilâkis mahvına sebep olduğu için, nokta-yı istidadını kendinde bulamayan efrad-ı millet onu ister istemez mütegalloplarda (yönetenler) arıyor. Ve merkezîyet usulüyle büsbütün ifsad edilen bu cumhuriyetlerde en girye, en meş'um bir istibdat devam edip gidiyor..."(18)

Sabahattin'in "Adem-i Merkezîyet" önermesi, gerçekte, "science social=ilm-i içtima" bakış açısıyla değerlendirilirse, ülke gerçeklerine

dayandırılmak istenen bir çözümleme modeli olarak görülür. Bu bağlamda, düşüncelerini açıkladığı İkdam'da (19), "istibdat" yerine "meşrutiyet" in gelmesinin, ülke yönetiminde eski durumundan farklı olarak ne tür değişikliklerin olacağını sorgulamakta, tevs-i me'zuniyet olarak isimlendirdiği, merkezdeki yetkilerin vilayetlere dağıtılması görüşünü şöyle örneklemektedir: Yemen ve Selânik vilayetleri sakinlerinin "tarz-ı maişetleri" birbirinden çok farklıdır. Buraların sorunlarını, çok uzaklarda, İstanbul'da yaşayan memurlar değil, fakat Yemen ve Selanik'te yaşayanlar bilir. Özetle yapılması istenen ıslahat, valilerin ve vilayet memurlarının yetkilerini genişletmek, "meclis-i umumi"yi açtırmak ve doğal olarak da bölge halkının, ödedikleri vergilerin harcandıkları yerlerin "tayin ve teftiş" yeteneği kazanmasına olanak hazırlamak, şeklinde ifade ediliyordu. Prens Sabahattin, "... usul-ü merkezîyet devam ettiği müddetçe, vatanımızda fikrî teşebbüs mümkün değil ilerleyemez; bunsuz da vilayetler imal edilmez..." yaklaşımıyla başkent'in yetkilerini illere dağıtması gerektiğini, taşra illerdeki yerleşik bireylerin yetki kullanarak karar verme süreçlerine katılacaklarını, sorunu yerinde daha kolay çözebileceklerini, yönetimden eğitime çevredeki değişime uygun olarak pek çok konuda daha etkin karar alınabileceğini kurguluyordu(20).

Burada genel çizgileriyle özetlersek, Prens Sabahattin'in görüşleri Türk milletinin topyekün kalkınması için, indî ve gelişigüzel ıslahat programları yapmadan önce toplum yapısının "ilm-i içtima =sosyal bilim"e göre incelenmesi gerektiğine dayanmaktadır. Onun yöntemi tümevarımcıdır. Sentez yapabilmenin yolu birtakım analizlerden geçer. Oysa ki o güne (yüzyılımızın ilk çeyreği) kadar yapılan ve yapılmaya devam eden ıslahat(başkalaşım ve değişim) tasarıları ve düzenek (program)leri, bilimsel çözümleme sonucu ortaya çıkan bileşimler(sentez) değil, sadece, günü kurtarmak için yapılan doğmatik ve hemen hemen bütünüyle yüzeysel bakış açıları yansıtmaktadır.

Sabahattin'e göre, bir toplumu ve onun bütün dinamiklerini düzeltmek ve etkili kılmak için yapılacak ilk iş, o toplumun sosyal kuruluşlarını tanımalı ve bu kuruluşların birbirleriyle ilişkileri, farklılıkları belirlenmelidir. Bu bağlamda Türk toplumunu geri bırakan yada bıraktıran ögeler arasında, dinin başlıca etken sayılması görüşünün doğru olmadığı belirtilmekte, dinin de öteki kurumlar gibi toplumların inşasına göre ilerleyeceği ya da alçalacağı ileri sürülmektedir: "İstinadgâh" olarak bireyi değil, aile, cemaat, hükümet gibi "vezaif-i umumiye" niteliği taşıyan kurumları arzulayan ve bundan dolayı da kendisini her haksızlığa her zillete katlandıran "teşekkül-i tecemmül"den, ancak, giderek kopmuş ve çürümüş bir ahlâk çıktığı halde; yegane dayanak noktasını bireyde arayan, bireyi

keşfettiren "teşekkül-i infiradi"den sağlam ve yüksek vicdanlar vücuda gelir (21).Toplumcu ülkelerde, çoğunlukla, yasalar gibi, eğitim de, bir amaç olarak görüldüğü halde, bireyci ekollerde aksine bir amaç olmaktadır.

Sabahattin'e göre, içtimai doktrinlerin ve onlara dayanan grupların başlı başına önemli bir değerleri yoktur. Sosyologlar, iktisatçılar, filozof ve tarihçiler toplum sorunlarını araştırırken, daima sonucu bir sebep olarak algılamışlardır. Üst yöneticiler(bürokrasi)nin ve siyasal partilerin programları da, olayların temel nedenlerine inen bilimsel tahlillere değil, onları hatadan hataya, iflastan iflasa götüren, ön yargılı tahminlere, yalınkat faraziyelere dayanmaktadır. O nedenle muhafazakarlık, liberallik, demokratlık, sosyalistlik, yenilik yada hürriyetperverlik gibi akımlar hep ilmî tahlil yokluğundan ve zihinlere yerleşmiş bazı kanaatleri birer gerçek sanıp, onlardan istidlâl (kanıtlama) yoluyla hükümler çıkarmak anlayışından kaynaklanmaktadır(22).

Modernleşme tarihi boyunca hemen hemen daima arayış içinde olduğumuz eğitim sorunuyla ilgili görüşlerini, o dönemin koşullarında cesaretle egemen kurum ve kuralları sorgulama sonucu ortaya çıkan tesbitlerle açıklamaktadır. Sabahattin, eğitimin 1996 Türkiyesi'nde sıkça eleştirdiğimiz gibi -ezberciliğe dayandığını hatırlatmakta, kural öğrenilmekle nasıl dil öğrenilmezse, kuramsal derslerle de fen öğretimi yapılamaz- demektedir. Türkiye'de ailenin ve okulun öğrencilere verdiği eğitim, onlarda girişimcilik ve bağımsız olma düşüncesini geliştirmek yerine sadece, görenek ve esaret anlayışına yatkınlık yaratmaktadır. Birey-bağımsız olarak- eğitim-öğretim sürecini değiştirebilecek donanıma sahip olacakken yalnızca öğrendiği konuların, olayların etkisinde kalmaktadır. Bu sonuçlara götüren neden, "... hükümetin yegane emeli, şahsiyeti boğmak, bir düşününler nesli yetiştirmek. Kuvve-i icraiyyeye temellük (sahip olan) eden o arsızlar kafilesi, şahsiyetin her tecelli-yi ulviyesine saldırıyorlar. (...) Demek ki, bugünkü merkezîyetle, zulmün şüphe yok ki tarz-ı terbiyeden doğan bir aczin mahsulü. Nokta-i istinadlarını kendilerinde bulamayan aceze-yi ümmet(ulus) onun aile, cemaat, hükümetlerinde arar ve bu suretle tepeden tırnağa kadar her tarafta istibdadın kökleşmesine hizmet eder. (...) Ecnebi istilâsına uğrayan bir millet, ahlâkı büsbütün bozulmamışsa, hukukunu yavaş yavaş istirdad edebilir, fakat, ahlaksızlığın damarlarına işlediği bir milleti hiçbir şey kurtaramaz düşüncesinde yatmaktadır. (23)

O'na göre toplumun ihtiyaçlarını gözardı ederek memurluk mesleğinin alanlarını genişletmek, hükümet kuvvetinin faaliyet alanını da artırması anlamına gelmektedir. Bu durum toplumsal yükselme yerine, çöküşü ve geriliği getirir.

Toplum vicdanında niteliksizliğin ve kural tanımazlığın adeta bir meslek haline geldiği 1996 Türkiye'sinde "yeniden insanın başarılmasında Prens Sabahattin'in" teşebbüs-i şahsi anlayışı daha bir önem kazanmaktadır. Topyekün kalkınmanın yolu bütün toplumsal kurumları ve kuralları yerleştirmekten ve bireyi -elbette yasal çerçevesinde- daha etkili kılmaktan geçer.

Bu bağlamda ele alındığında Sabahattin'e göre toplum kalkınması, ancak bireysel yeteneği gelişmiş fertlerin oranına bağlıdır. Bu amacın gerçekleşmesi için bütün sosyal kurumlar aile, okul vb. hepsi tek bir eğitim sistemi etrafında seferber olmalıdır. Bireylerin teker teker girişimci, hayatta kendine güvenir, bağımsız bir özellik kazanması, topluluğun bütün kuruluşlarını değiştirir. Çünkü, "... meşakkatlerle hergün yapayalnız çalışmaya mecbur olan adamlar, elbette yaşadıkça kabiliyet-i içtimaiyelerinin arttığını görürler. Maniaları ezmek onlara eğlence , bize işkence oluyor. Onların menfaat-i şahsiyeleri, ekseriyetle menfaat-i umumiyenin bir cüzi. Çünkü, sayleriyle(iş)memleketin servet ve saadetini arttırırlar. Bizde ise menfaat-i şahsiye menfaat-i umumiyenin zıddı. Çünkü menfaat-ı şahsiyemizi, servetin üç menbainı teşkil eden ziraat, sanayi ve ticaretle teminden ziyade, onu (kişisel çıkar) tahakkümde, zulmü alet olmada arıyoruz. Say-ı şahsiyle yaşamak, zenginleşmek için, malumat(bilgi), tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi birçok meziyetlere temellük(sahip olma) şart. Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için çocukluğumuzdan beri almış olduğumuz terbiye(eğitim) neticesi kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor ve bittabi(doğal olarak) hükümet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla hükümete çatmak(kapılanmak) için de yegane çare liyakat değil, himayedir. Demek ki daha cemiyete birinci adımı atarken, bir başkasının himayesine sığınıyoruz. Haysiyet,i şahsiyemize bu ilk veda-ı ettikten sonra, kayırıldığımız yerde ilerleyebilmek için yine himayeye muhtacız. Böylece her kademe-i irtifa bir koltuk değneğine ihtiyaç gösteriyor; Kayrılmadan başka hiçbir vasıta-yı terfisi bulunmayan adam, bir şahsiyet sahibi olabilir mi? Elbette olamaz. Çünkü zavallı kendisini değil hamisinin istediği şekle girmeğe mecbur onun nazarında ak olan kendi nazarında kara da olsa yine karayı ak diye kabul etmeğe mahkûm. Amirlerine karşı tapınmağı vazife edinmiş bu memurların, madunlarından[maiyet] ilk bekleyecekleri iş de kendilerine tapınılmak oluyor. İş de bu suretle büyük küçük rical-i devlet -istisnadan kat'i nazar- koltuk deyneğiyle yürür ahlâk düşkünlerinden toplanıyor. Vakıa, her memlekette memurlar vazifeleri icabı göreneğe tabi oldukları için istibdada az çok alet ola gelmişlerdir. Fakat tesiri hiçbir yerde bizdeki kadar meş'um değil çünkü bizde kuvve-yi icraiyenin(hükümetin) istibdadını istiklâl-i şahsiyeleriyle tadil

[değişim-dönüşüm] edecek işlek bir sınıf yok. Cemiyetin bunu teşkile en ziyade müsait olan efradı, hep memur oluyor. Hükümetin meş'un himayesi altında bir müstehlik[tüketici] sınıfı vücuda getiriyor. Müstahsiller, yani kazandıklarıyla yaşayan ve memleketi yaşatanlar köylülerle, esnaf ve küçük tacirler. Bunlarda ise maddi manevi[fikri] hiç bir sermaye bulunmadığı için tuttıkları işi ilerletmiyor"(24).

Anlaşılabacağı gibi, düşünce adamı olarak Türk modernleşme tarihinde önemli bir konumda olması gereken Sabahattin, kolektivist doğu toplum modelinden batı toplum modeline geçmeyi planlıyor. Bunun için de eğitsel ve sosyal bir devrimi öngörüyordu. Zaman zaman Sabahattin okuluna uygun eğilimlerini yakalayabildiğimiz Hilmi Ziya Ülken'in Sabahattin'i "sosyal bir devrimci" olarak nitelendirmesine karşın(25), yakın tarihimiz ile ilgili yaptığı araştırmalarla uluslararası bir üne sahip olan Niyazi Berkes, aynı konuda, Sabahattin'in bir düşünür dahi sayılamayacağını, "İngiliz devlet adamlarının" "Avrupalıların", "Hıristiyan unsurların", "Bazı Arnavut politikacıların" aleti olduğunu ve bu nedenle de itibardan düşerek fikirlerinin ciddiye alınmadığından söz etmektedir(26). Bir başka yerde ise Berkes, Sabahattin'in görüşlerini "mahkûm eden" başlıca ögenin zamanın siyasal şartları olduğunu ileri sürer(27).

Bernard Lewis, siyasetin daha ağır bastığı bir ortamda, "... ayrılıkçı milliyetçiliğin ve yabancı emperyalizmin imparatorluğun bütünlüğüne karşı artan tehdit, 'adem-i merkezîyeti' bir intihar formülü değilse bile, tehlikeli bir formül olarak gösterdi" diyerek, Sabahattin'in düşüncelerinin imparatorluğun çöküşünü hızlandırmaktan başka bir şeye yaramadığını belirtmektedir(28). Gerçekten de Alman askeri eğitimi almış Türk subaylarına ne özel teşebbüs, ne de adem-i merkezîyet çekici gelmemiştir. Ayrıca, Türk ulusu için de -devlet merkezci düşünce gereği- ülkenin bütünlüğü fikri, yeni ya da değişik argümanlardan, daha önemli görmüştür.

Kanımca, yukarıda yaklaşımlarını yansıtmaya çalıştığım kimi araştırmacıların yanlış olmayan tespitlerine rağmen, Sabahattin'in görüşleri gerçekte, "Communautaire" Osmanlı toplumunda çok farklı bir toplum tahlil reçetesi idi. Çünkü, Tanzimat'a kadar Osmanlı Tarihi, bir bakıma, saray içi boğuşmanın ve bunun enstrümanı olarak da "rical"i kullanmanın tarihi idi. Tanzimat'tan bu yana ise, nitelik değişmemiş olmasına rağmen, Türk Tarihi, devlet kadrolarında saf tutan memurların kavgasının tarihi oldu. Sabahattin'in attığı neşter, kimbilir, sadece Fatih'ten bu yana -Toplumsal temellerinden kopmuş- Osmanlı bürokrasisinin değil, bin yıllık Türkiye tarihinde yönetim anlayışının değiştirilmesini gerektiren örtülü cerahatı temizlemeye de yönelik idi. Sabahattin Bey zamanlamayı doğru yapmamıştı, ama, itiraf etmek gerekir ki, Türk "bürokratik muhafazakarlığı" ya da "hikmet-i hükümet fedailerini"

sorgulamış idi. Sabahattin'e göre müstebidi ve memurlar sultanı da demek olan bürokrasiyi sınırsız bir güce ulaştıran temel neden, bireyin ve toplumun sosyal kurumlarının yetersizliğiydi(29).

Balkan bozgunu arkasından gelen I. Dünya Savaşı içinde Enver Paşa'nın ülke sorunlarıyla ilgili takındığı -ülkeyi kurtarmayı amaçlayan- "askeri tavır" haklı olarak sosyal konulara uzun vadede çözüm getirme düşüncesini gözardı ettirdi. Şartlar pratik ve pragmatik nitelikteki ani müdaheleri ilk sıraya oturtuyordu.

Adı geçen dönemlerde Sabahattin'in düşüncesinin çok daha popüler hale gelememesinin bir başka nedeni de, İttihat ve Terakki'nin onun karşısına Ziya Gökalp'i çıkarmış olmasıdır. Batıdan (Fransa) alınan fikirler de Osmanlı gibi kolektivist eğilimler taşıyordu ve "nizam-ı alemci" Osmanlı dünya görüşüne oldukça yatkın idi. Ziya Gökalp'in görüşleri (30), devlet felsefesi olarak, amir ve bireyi arka plana alan bir yaklaşımı içermekteydi. Bu açıdan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasal ve sosyal örgütlenmesinde merkezîyetçi ve Gökalpçi eğilimler daha etkili olmuştur. Bununla birlikte 1930'lu yıllardaki Halkevleri ve Köy Enstitüleri'nin faaliyetlerini Sabahattin okulunun etkilerinin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Yine günümüz Türkiyesinde tarihçilik alanında ortaya çıkan Kent Tarihçiliği ve Bölgesel Tarihçilik çalışmalarında acaba bu okulun yeri araştırılmaya değer mi?

Prens Sabahattin'in "science sociale"ın ya da "ilm-i ictima" okulu teorik düzlemde bir tahlil yöntemi olarak İslam Tarihi çerçevesinde İbn-i Haldun'un organizmacı modelinin dışında, ilk defa farklı biri olarak farklı bir sistematiği temsil etmesi bana göre çok önemliydi. Sadece biz Türklerde değil, tüm doğu dünyasında bir çözümlemeci olarak o, olayların, olguların, bireyin, kuramların tarihteki tüm otoritelerin ve devletin ötesinde ve onlara dışarıdan bakarak yöntemini koymuştur. Tüm kurum, kavram ve değerler devamlı gözden geçirilmelidir(31).

Sabahattin'in görüşleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel koşullarında ne denli uygulanamaz özellikler taşıdıysa, aksine, günümüzde giderek artan şekilde -devletin küçülmesi, bireyin etki alanının genişlemesi nedeniyle- çok daha etkili olmaktadır. Türk ulusu, çağdaş anlamda tüm birey ve sosyal kurumlarıyla organize bir şekilde yapılandığında, yani halkın üretici-yaratıcı bir nitelik kazanmasıyla, gerçek anlamda modernleşme macerasını tamamlayacaktır. Sabahattin'in hayatındaki siyasal iniş çıkışları, ayrıca, Hürriyet ve İtilaf Partisi mensuplarının önemli kısmının "ihnet" e varan politikalarına rağmen, bugün onun görüşleri daha bir önem kazanmaktadır. İçeride ve dışarıda bürokrasiyle birlikte, kendi insanının yetenekleriyle sosyal düzenini kuran Türkiye'nin saygınlığı kanımca, daha kalıcı olacaktır.

DİPNOTLAR

- * Mehmet Sabahattin, Abdülmecid'in kızı ve Abdülhamid'in kızkardeşi Seniha Sultan'ın oğlu olmakla, doğru olmayan bir şekilde, Osmanlı hanedanına mensup sayılmış ve -Kendisinin pek hoşlanmamasına karşın- Prens olarak anılmıştır. Seniha Sultan, gerçek anlamda, tam bir Avrupalı idi. Babası -Halil Rifat Paşa'nın oğlu- Damat Mahmut Celalettin Paşa'dır. Sabahattin, özel hocalar elinde yetiştirilmiş, Arapça, Farsça ve Fransızca'yı küçük yaşlarda öğrenmiştir. İbn-i Haldun'un Mukaddime'sini Arapça olarak okumuştur. Teorik yönünün gelişmesinde bu ve benzer özellikler oldukça önemlidir. Bkz. Cavit Orhan Tütengil, "Prens Sebahaddin", **Sosyoloji Dergisi**, (1947-1949), sayı:4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1949, s.185-190.
- (1) Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**, (Sadeleştiren ve yayına hazırlayan Muzaffer Sencer), Elif yay., İstanbul 1965, s.7.
- (2) Konu ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz., Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, (Çev:Erol Güngör), Ötügen yay., İstanbul 1994.
- (3) Aydın Sayılı, **Hayatta En Hakiki Müşit İlimdir**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990.
- (4) Sabahaddin, **Türkiye Nası!....**, s.6-7(N.S.Kösemihal'in Önsözü)
- (5) Aynı yer, ayrıca bkz. Tütengil, "Prens ...", s.187-189; Prens Sabahattin Paris'te Edmond Demolin's'le tanıştıktan sonra onun **Anglo-Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?** adlı kitabından çok etkilenmiştir. Bu kitapta toplumcu ve bireyci ülkelerin insan malzemeleri karşılaştırılmakta ve İngilizlerin bireyci olmaları sonucu kalkınabildikleri işlenmektedir. Bkz., Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s.47; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi yay., Ankara 1973, s.350; Shaw, Stanford-Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II, İstanbul 1994, s.313-315.
- (6) Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, (c.II, Ks.4), TTK yay., Ankara 1952, s.472.
- (7) Sabahaddin, "Prens...", s.32; Bayur, **Türk İnkılabı....**, s.477.
- (8) Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Dokuz Eylül Üniversitesi yay., İzmir, 1995, s.52; Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, TTK yay., Ankara 1991, s.58; Sabahattinci aydınlarımızdan A.B.Kuran'a göre, Jön Türk Muhalefetinden İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ve Fransa Başbakanı Mösyö Clamenco'nun bilgileri vardı ve kendilerinden,muhalefete yardım etmeleri isteniyordu.Bkz.,Ahmet Bedevi Kuran,**İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**,Tan matbaası,İstanbul,1945,s.220.
- (9) Kuran, **İnkılap Tarihimiz...**, ss.172-219; Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim yay., İstanbul, 1995, ss.261-263.
- (10) Kuran, **İnkılap Tarihimiz...**, ss.219-220.
- (11) Kansu, **1908...**, ss.261-262.
- (12) Kuran, **İnkılap Tarihimiz...**, ss.267-268.

- (13) Kuran'a göre, Sabahattin'e karşı "İttihat ve Terakki" erkânınca yapılan saldırılar, "tariz ve tezyifler" bilimsel bir inceleme ürünü olan "adem-i merkezîyet" programının, kendilerince, iyi bir şekilde tahlil ve idrak edilmemesinden kaynaklanıyordu. Aradaki "bilimsel düzey farkı" mücadeleyi daha da arttırıyordu. Bu bağlamda Sabahattin Okulu'na mensup Doktor Hicri Bey'in Diyarbakır'da tutuklanması, Faiz Bey'in Adana'da "kaza kurşunu" ile katledilmesi, İttihatçı önderlerin, kendilerinden olmayanlara tahammülleri olmadığının göstergesi idi. Hatta Mısır'da "Jön Türkler" arasında erdemli bir insan olarak kendini gösteren Hasan Fehmi Bey, basında İttihat Terakki Cemiyeti'ni eleştirdiği için, daha sonra da Ahmet Samim Bey, Ahrar Fırkasının kurulmasında etkili oldukları için yok edilmişlerdir. Bkz., Kuran, **İnkılap Tarihimiz...**, s.268.
- (14) **İkdam**, 18 Ekim 1908.
- (15) **İkdam**, 18 Ekim 1908. Ayrıca, bkz., Nezahat Nurettin Ege, **Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaları**, Güneş Neşriyat, İstanbul,1977, s.333. İlgili dönemin demografik yapısının, Sabahattin'in düşüncelerine uygunluğu açısından bkz., Justin Mc Carty, **Muslims and Minorities, The Population Of Ottoman Anatolia and the End Of the Empire**, New York, 1983, p.48, 110-113; Cezayir-i Bahr-i Sefid adaları Rodos, Sakız, İstanköy, Midilli ve Limni adalarından oluşuyordu. Rodos'ta, 1885 nüfus sayımına göre 6467 Müslüman, 20711 Rum, 3 Ermeni, 2690 Musevi yaşamakta idi. Sakız'da 1709 Müslüman, 35106 Rum, 14 Ermeni, 179 Musevi yaşıyordu. İstanköy, Midilli, Limni adalarındaki oran da benzer nitelikte idi. Bu adaları Osmanlı Devleti 1914'te fiilen Yunanaistan'a kaptırdı. Bkz., Stanford j. Shaw, "Ottoman Population Movements During The Last Years Of The Empire(1885-1914)", **The Journal Of Ottoman Studies** .I, İstanbul, 1980, pp.201-203.
- (16) **İkdam**, 19 Ekim 1908.
- (17) **İkdam**, 19 Ekim 1908.
- (18) **İkdam**, 19 Ekim 1908.
- (19) **İkdam**, 19 Ekim 1908.
- (20) **İkdam**, 19 Ekim 1908. Acaba, ABD eğitim kurumlarında okutulan ve tüm sosyal bilimleri kapsayan "Science sociale" anlayışı "Le play" okulunu mu izlemektedir?
- (21) Cahit Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin", **Sosyoloji Dergisi (1947-1949)**, İstanbul, 1949, s.167-170.
- (22) Tanyol, "İçtimai Monografi...", s.161-162; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 17. yüzyıldaki toplumsal gelişmeleri "değişim" olarak nitelendiren ilk Türk düşünürü Sabahattin'dir; bkz. Ege, **Prens Sabahattin...**
- (23) **İkdam**, 19 Ekim 1908.
- (24) **İkdam**, 19 Ekim 1908.
- (25) Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken yay., İstanbul, 1979, s.326-335.
- (26) Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek yay., İstanbul, 1975, s.342-343; Berkes, **Türkiye'de...**, s.343-351.

- (27) Berkes, **100 Soruda...**, s.342.
- (28) Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK yay., Ankara, 1970, s.202.
- (29) Kuvvetli bürokrasilerin modern merkezîyetçi devletlerle ortaya çıkması, doğal olarak memurların iktidarı anlamına gelmektedir. Buna engel olmanın yolu iki türdür. Karl Friedrich'e göre, birincisi millî iradenin egemen olmasını isteyen akım (Gökalp ve ekibi bu gruba girmekle birlikte, bana göre, bu akım memur sultasını güçlendirmekten öte bir şey yapmamıştır). İkincisi ise fiili protestoların temsil teorisidir. Sabahattin de bu akımın temsilcisidir. Bkz. Şerif Mardin, **Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim yay., İstanbul, 1992, s.294-295 (Friedrich Constitutional, **Government and Democracy**, Boston, 1950, p.57'den). Mardin'in konuyla ilgili olarak şu kitaplarına da başvurulabilir: İletişim yayınlarından çıkan **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Türk Modernleşmesi**.
- (30) Ziya Gökalp, **Türkçülük'ün Esasları**, (Haz. Mehmet Kaplan), Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1976; Cavit Orhan Tütengil, **Ziya Gökalp'in Üstüne Notlar**, Varlık yay., İstanbul, 1964; Orhan Türkdoğan, **Ziya Gökalp Sosyolojisi'nin Temel İlkeleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 1987.
- (31) Günümüzde, ideolojisinin ve önyargılarının tutsağı olmuş o kadar çok düşünür ve bilim adamı var ki, kendileri dünya görüşlerini ve kuramları denetleyeceklerine onların emrinde birer "jedai" olarak "görev" yapmaktadırlar. Kuşkusuz bilime karşı alınan pasif tavır yaratıcılığı yok etmektedir.